

Соколова Н.Д.

<https://orcid.org/0000-0002-5393-8567>

Національний університет фізичного виховання і спорту України

Олексин І.Я.

<https://orcid.org/0000-0002-6650-627X>

Національний університет фізичного виховання і спорту України

ВИКЛАДАННЯ «ПРИЄМНИХ МИСТЕЦТВ» В ХАРКІВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ (1804–1917 РР.)

У статті досліджено тенеzu та еволюцію системи викладання «приємних мистецтв» у Харківському університеті від моменту його заснування до початку ХХ ст. Проаналізовано мистецькі дисципліни (музику, хореографію, малювання) та спортивні (фехтування, верхову їзду, гімнастику) як складники цілісної моделі естетичного виховання інтелектуальної еліти. Доведено, що система освіти в Харківському університеті в першій половині ХІХ ст. мала елітарний характер. Статутні документи закладу передбачали викладання мистецьких дисциплін як обов'язкових або факультативних елементів підготовки майбутнього службовця-дворянина. З'ясовано, що практичне значення «приємних мистецтв» полягало не лише в естетизації побуту, а й у соціалізації студентства та набутті прикладних навичок, необхідних для майбутньої державної служби. Оволодіння фехтуванням та верховою їздою розглядалося як елемент підготовки до військової або дипломатичної кар'єри, тоді як танці та музика забезпечували навички репрезентації у вищому світі. Крім того, ці дисципліни сприяли зміцненню корпоративної єдності та формуванню специфічної університетської ідентичності

Приділено увагу трансформаційним процесам 1860-х років, коли під впливом загальнодержавних реформ відбувся відхід від станового дворянського характеру освіти в бік її демократизації та професіоналізації. Визначено, що в цей час відбулась трансформація станової системи тілесного виховання в організований спортивний рух. За ініціативи студентської молоді створено спортивно-гімнастичний гурток, який сприяв демократизації фізичної культури, роблячи спорт доступним для широкого кола студентів-різночинців, а не лише для дворянської еліти. На основі аналізу тогочасної періодики, зокрема газети «Південний край», розкрито соціальну та благодійну місію студентських хорів та оркестрів. Доведено, що університетські традиції «приємних мистецтв» стали фундаментом для формування професійного мистецького середовища Харкова.

Ключові слова: Харківський університет, студент, мистецтво, спорт, музика, малювання, фехтування, верхова їзда, танці, гімнастика.

Постановка проблеми. Студентська спільнота посідає вагомe місце в суспільному житті. Традиційно дослідники акцентують увагу на протестному потенціалі молоді, яка навчається у вищій школі. Проте ми пропонуємо звернутися до культурної історії студентства, оскільки цей напрям заслуговує на ґрунтовне висвітлення. Такий підхід дає змогу проаналізувати не лише мистецькі аспекти життєдіяльності молоді, а й з іншого ракурсу дослідити їхнє повсякдення, дозвілля та процеси формування світогляду вихованців закладів вищої освіти.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю переосмислення класичної університетської традиції як цілісного соціокультурного явища. У сучасних умовах трансформації вищої освіти в Україні особливого значення набуває досвід Харківського університету у поєднанні фундаментальної науки з естетичним вихованням. Вивчення системи «приємних мистецтв» дозволяє зрозуміти механізми формування інтелектуальної еліти, яка була не лише професійно підготовленою, а й інтегрованою в європейський культурний контекст. Крім того, звернення до цієї теми актуалізує роль

університету як головного осередку культурного розвитку Слобожанщини, що є важливим для деколонізації історії української освіти та висвітлення її самобутніх традицій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Обрана проблематика залишається недостатньо висвітленою в сучасній науковій літературі. Серед наявних напрацювань варто виокремити праці Г. Приходько [19] та Н. Левицької [8], у яких проаналізовано діяльність студентських спортивних гуртків на початку ХХ ст., зокрема в Харківському університеті. Харківський дослідник С. Посохов розглядав студентство як окрему субкультуру з притаманними їй специфічними рисами, зокрема виразними культурно-мистецькими вподобаннями [18]. Історикині Н. Соколова та О. Попова досліджували питання розвитку спорту в Харківському університеті дореволюційної доби, однак основний акцент у роботі зміщено на організаційно-правові засади формування навчальних дисциплін спортивного спрямування та діяльності спортивних товариств, тоді як культурно-мистецький складник студентського дозвілля залишився поза межами їх наукового пошуку [21].

Незважаючи на наявність робіт, присвячених культурно-спортивним аспектам історії Харківського університету, поза увагою дослідників залишається цілісна реконструкція системи викладання «приємних мистецтв» як єдиного освітньо-виховного комплексу.

Постановка завдання. Мета статті полягає у комплексному дослідженні історичного досвіду викладання «приємних мистецтв» у Харківському університеті впродовж 1804–1917 рр. як засобу формування інтелектуальної та соціокультурної ідентичності студента.

Виклад основного матеріалу. В 1804 р. засновано перший класичний вищий навчальний заклад на українських землях, що увійшли до складу Російської імперії – Харківський університет. На час заснування університет розглядався як установа, що повинна була надавати професійну підготовку юнаків «для вступу в різні звання державної служби» [26, с. 225]. Запровадження система мала гармонійно поєднати інтелектуальне, фізичне та естетичне виховання молоді. Статут 1804 р. передбачав у штаті три вчителі «приємних мистецтв та гімнастичних вправ» [26, с. 233]. Згідно 120 параграфу статуту, планувалось безкоштовне відвідування занять для казеннокоштных студентів, інших слухачів – за додаткову помірковану платню [26, с. 264]. Крім того, для виконання

допоміжних функцій запроваджувалися посади живописця та гравера на міді [26, с. 253]. Визначалась і сума посадового окладу вчителів «приємних мистецтв» – 500 крб. в рік. Для порівняння, річна зарплата ректора університету становила 600 крб., декану – 300. Цей факт підкреслює елітний статус викладачів «мистецького» циклу.

Університетський статут 1835 р. нормативно закріпив штатні позиції викладачів дисциплін естетичного спрямування та фізичної культури, а саме: фехтування, музики, танців та верхової їзди [25, с. 38]. Попри попередню практику, у 1859 р. викладання зазначених дисциплін було припинено, а університетський статут 1863 р. вже не передбачав їх наявності серед переліку предметів. Це пояснюється процесом корінних змін в системі вищої освіти Російської імперії. Прийняття нового загального статуту університетів ознаменувало відхід вищої освіти від станово-дворянської моделі та початок формування нової прагматичної парадигми вищої освіти, орієнтованої на наукову спеціалізацію.

З 1805 р. з ініціативи графа С. Потоцького в Харківському університеті розпочинає роботу фехтувальний клас, для потреб якого в 1804 р. закуплено 12 рапір із ручками та без і пара рукавичок на 19 крб. В цьому ж році докуплено інвентарю на 47 крб. 80 коп., в тому числі маски та нагрудники. В 1810 р. придбано 6 шабель, 8 пар рапір, 6 рапірних кленків, 3 пари рукавичок та 4 маски вартістю 170 крб. В 1814 р. на обладнання фехтувальної зали виділили 366 крб. 37 коп. (50 рапір, 4 маски та 6 пар рукавичок). В подальші роки на закупівлю інвентаря витрачались менші суми: в 1853 р. – 108 крб., 1854 – 152 крб., 1855 – 28 крб., 1857 р. – 96 крб. На момент закриття класу його матеріальний фонд налічував 136 предметів: 68 рапір, 20 масок, 30 пар рукавичок, 6 замшевих жилетів, 12 пар сандалів [20, с. 31].

Кількісний та якісний аналіз матеріально-технічної бази дозволяє зробити висновок про домінування рапіри у навчальному процесі. Конструктивні особливості рапіри – менша вага та наявність захисного навершя забезпечували мінімізацію травматизму. Альтернативним видом зброї, що застосовувалась студентами під час занять, була шабля – вид клинкової холодної зброї, для якої характерне випукле лезо та відсутність колючої функції, призначеної для рубаючих ударів.

З 1804–1807 рр. посаду вчителя фехтування в Харківському університеті за запрошенням графа С. Потоцького, обіймав французький відставний офіцер А. Сівокт. З 1808–1816 рр. дисципліну

викладав ще один француз І. Ледюк. З 1837–1840 рр. навички фехтування студенти здобували під керівництвом Ф. Гуторовича. Впродовж 1845–1847 рр. вчителем фехтування призначено Колупаєва, а в період з 1853–1859 рр. – Лефера [6, с. 385–386]. Нажаль, не вдалось віднайти дані про викладачів фехтування, які працювали в університеті з 1817 до 1836 рр. Це дає можливість припустити, що в цей час у викладанні дисципліни відбулась тривала перерва, або ж ці обов'язки тимчасово виконували інші штатні співробітники, відомості про яких не були зафіксовані в офіційній звітності.

Ініціатором запровадження уроків верхової їзди в Харківському університеті можна вважати попечителя Харківського учбового округу графа С. Потоцького. Дисципліна була базовим компонентом професійної підготовки представників шляхетних станів, а отримані навички забезпечували ефективне виконання функціональних обов'язків під час проходження військової служби у офіцерському корпусі. В 1807 р. на сторінках «Московських відомостей» з'явилась об'ява з пропозицією облаштування в університеті манежу та запрошенням викладачів для навчання студентів, але з обов'язком утримувати за власний рахунок коней та конюхів [20, с. 33]. З університетського кошторису виділялось 2575 крб. на утримання манежу. На вакантну посаду вчителя верхової їзди оголосили конкурс, в якому перевагу надали французу І. Ледюку, котрий обіймав це місце до 1816 р.

Спочатку студенти займались в університетському Ботанічному саду, а в 1839 р. за 13500 крб. на території за р. Лопать, що належала закладу, побудували манеж, де утримувалось 6 коней [20, с. 33–34]. Посади вчителів верхової їзди обіймали польський офіцер Фрейман (1821–1830 рр.), німець Лембергер (1836–1839 рр.), І. Летов (1840–1853 рр.), німець В. Гесслер (1853–1859 рр.). Заняття були платними, за винятком для казеннокоштных студентів, їх вартість коливалась від 2 крб. 50 коп. до 5 крб. за урок. Ціна залежала від вартості фуражу [6, с. 387–388]. В 40-х рр. XIX ст. дисципліна користувалась популярністю серед студентів-медиків, оскільки опанування навичок вершника розглядалось як невід'ємний елемент професійного профілю майбутнього лікаря, особливо в контексті його подальшої діяльності у військово-медичній сфері або під час роботи в сільській місцевості. Так, в 1848–1849 рр. уроки їзди брали від 8 до 20 вихованців медичного факультету університету [6, с. 388]. Нажаль, в 1859 р. класи верхової їзди та манеж було зачинено.

У 1804 р. танці були інтегровані до навчального плану Харківського університету як додаткова дисципліна, що відповідала тогочасним стандартам художньо-естетичного розвитку майбутньої еліти. Відомо, що першого викладача танців запросив до університету граф С. Потоцький, який проводив заняття двічі на тиждень – у понеділок і четвер у вечірній час з 18.00 до 19.30 [20, с. 20]. Вартість навчання становила 30 крб.

Викладачами танців в університеті в різні часи були: колишній танцівник придворного театру І. Єропкін (1810–1814 рр.), німець І. Штейн (1815–1817 рр.), колишній танцівник Санкт-Петербурзького імператорського театру Р. Беккер (1820–1829 рр.), відставний поручик П. Строцький (1829–1837 рр.; 1842–1850 рр.), А. Сен-Мартен (1838–1841 рр.), Ф. Кржисевич (1850–1851 рр.), артист Харківського театру О. Киленик (1851–1854 рр.), О. Резголь (1854–1859 рр.).

Наразі не виявлено уніфікованої навчальної програми з хореографії, що використовувалась викладачами танців в Харківському університеті. Ймовірно молодь вивчала найбільш репрезентативні танці своєї епохи: полонез, екосез, вальс, котильйон, кадрили, мазурку, матредур, краков'яку, тампет та французьку кадрили [17, с. 52].

Вихованці Харківського університету залишили спогади про відвідування уроків танців. Так, студент медичного відділення Л. Нічпаєвський, котрий навчався в університеті в 20-х рр. XIX ст. пригадує, що йому довелось навчатись у Р. Беккера. Автор наголошує на непомітній ролі викладача у навчальному процесі, адже Роман Григорович хворів на подагру, що уможливило його рухову активність. І сама молодь не потребувала вчителя танців, оскільки опанували необхідні танцювальні навички під час навчання в пансіонах та гімназіях. Зацікавленість студентів даною дисципліною мемуарист пояснює бажанням студентів «потанцювати і повеселитись» [16, с. 66]. Інший випускник етико-політичного відділення 30-х рр. XIX ст. С. Геєвський пригадує приватні уроки танців, що коштували 1 крб. За відсутності танцювального досвіду, наполегливістю друга та за необхідності відвідування світських заходів, студент обрав приватного вчителя, заняття якого були настільки ефективними, що через 10 уроків він зміг танцювати з дівчатами майже без помилок [3, с. 142–143]. Доцільно припустити, що розроблена колишнім військовим П. Строцьким методика не повною мірою відповідала запитам танцівників-початківців. За свідченнями студента медичного факультету І. Любарського, в

50-х рр. XIX ст. методика викладання танців в Харківському університеті не зазнала суттєвих змін. Уроки танців проводились щосуботи ввечері. З їдальні виносили столи зі стільцями і під наглядом вчителя під акомпанування трьох музикантів, студенти весело танцювали один за одним [9, с. 405].

Студентство було активно залучене до публічних форм дозвілля, зокрема до балів та маскарадів. За словами студента Н.: «жоден бал чи вечір з танцями не обходився без них. Охоче запрошували університетську молодь і в приватні будинки, і на публічні зібрання в клубах. Кращих танцівників неможна було знайти в місті, де крім піхотного гарнізону, не було інших військових» [4, с. 129]. Участь студентів у балах потребувала обов'язкового погодження з інспектором.

У 1841 р. з дозволу попечителя навчального округу, казеннокошті студенти отримали право відвідувати практичні заняття з гімнастики. Вартість навчання складала 10 крб., а викладацьку діяльність здійснював учитель шляхетного пансіону при Харківській гімназії Семинаговський.

У 1858 р. з ініціативи попечителя Харківського навчального округу П. Зинов'єва було відкрито практичну гімнастичну школу для фізичної підготовки студентів та вихованців місцевих гімназій. Особливу увагу адміністрація приділила формуванню викладацького складу, схваливши кандидатуру колишнього вихованця університету Ф. Бемера. З метою вивчення європейського досвіду викладання гімнастики, університет профінансував наукове відрядження Федора Васильовича до Німеччини, виділив 350 крб. Для матеріально-технічного забезпечення гімнастичних занять було передбачено асигнування в розмірі 300 крб. Згідно з університетським кошторисом, річне жалування вчителя гімнастики було встановлено в розмірі 400 крб, а його помічників – 200 крб. З метою популяризації дисципліни Ф. Бемер прочитав студентам цикл із трьох лекцій, присвячених історії розвитку гімнастики від Античності до Нового часу. В перший рік функціонування школи, кількість бажаючих займатись гімнастикою становила 60 студентів та 20 сторонніх слухачів [5, с. 132].

У 60-х рр. XIX ст., унаслідок реформування вищої школи та переорієнтації навчального процесу на вузькопрофільну фахову підготовку, фізичне виховання втратило пріоритетність, а заняття спортом відійшли на периферію освітньої діяльності. Закриті фехтувальний, гімнастичний зали та манеж. Популярності набули

більярд та шахи, які носили більш розважальний характер. Студент історико-філологічного факультету Н. Мазуренко у спогадах описував випадки порушення навчальної дисципліни, зокрема пропуски лекцій через участь слухачів у більярдних турнірах [10, с. 439]. Офіційно грати в більярд студентській молоді було заборонено. Інспекторів зобов'язали розшукувати порушників і карати їх. Студент фізико-математичного факультету М. Леваковський у мемуарах описував заходи інспектора, спрямовані на боротьбу з азартними гравцями. Зокрема, останній практикував нашивання ідентифікаційних номерів на студентські шинелі, що мало на меті полегшити верифікацію осіб порушників [7, с. 419]. Різноманітна студентська молодь розглядала ігри як джерело матеріального прибутку.

Наприкінці XIX ст. спостерігалась активізація інтересу студентства до спортивної діяльності. Водночас побоювання урядових кіл щодо можливої політизації молодіжного середовища стримували процес інституціоналізації спортивних гуртків. Зростання соціальної напруженості у молодіжному середовищі змусило офіційні інституції переглянути політику щодо студентських об'єднань. 22 грудня 1901 р. Міністерство народної освіти видало розпорядження про дозвіл на організацію науково-літературних, мистецьких і спортивних гуртків, а також студентських їдальнь, бібліотек та читальнь [2, с. 172].

Імплементация згаданих нормативних актів сприяла розбудові мережі спортивно-гімнастичних гуртків на промислових підприємствах та в закладах освіти України. Починаючи з 1905 р., студентські спортивні об'єднання розпочали діяльність у Київському та Новоросійському університетах, а з 1912 р. – у Харківському університеті.

Передумовою виникнення спортивно-гімнастичного гуртка в Харківському університеті стало створення близько 1903–1904 рр. спортивного об'єднання з власною гімнастичною залом. Офіційно гурток при Харківському імператорському університеті був організований восени 1912 р. і відразу набув популярності серед студентства. Навчально-тренувальний процес відбувався на базі Харківського першого гімнастичного товариства. Діяльність організації була спрямована на популяризацію гімнастики та атлетики під керівництвом П. Пелепейченка та Н. Калмикова [22, с. 17]. Напрями діяльності студентського спортивного осередку передбачали проведення навчально-тренувальних занять у закритих приміщеннях та на відкритих майданчиках. Програма

підготовки акумулювала елементи сокольської гімнастики, рухливі ігри, фехтування на рапірах та еспадронах, а також дисципліни легкої та важкої атлетики. Дозвілля інституціоналізувалося через організацію прогулянок, тематичних екскурсій, спортивних змагань та лекційно-просвітницьких заходів. Матеріально-технічна база осередку містила спеціалізований книжковий фонд та цейхауз для зберігання інвентарю. Статут організації регламентував широке коло членства: від студентства до науково-педагогічного складу. Випускники зберігали статус учасників без права голосу та обійнята посад. Управлінська вертикаль складалася із загальних зборів та правління, а до викладання залучали фахівців зі статусом учителів «мистецтв». Фінансовий базис формували членські внески й пожертви. Вагомим здобутком тогочасного університетського спорту став успіх студента Б. Протопопова, який посів призове місце на ювілейних змаганнях Ризького гімнастичного товариства.

Образотворче мистецтво посідало важливе місце в структурі рекреаційної діяльності студентства. Заняття малюванням та живописом функціонували як форма інтелектуального дозвілля, що сприяло естетичному розвитку особистості. Університетська адміністрація підтримувала діяльність художніх класів, розглядаючи їх як дієву альтернативу азартним іграм та іншим деструктивним формам проведення вільного часу. Концепція заснування художнього класу при Харківському університеті була сформульована В. Каразіним ще у 1803 р. У межах реалізації цього проекту було ініційовано закупівлю матеріально-технічного забезпечення (гіпсових бюстів, художніх фарб, естампних верстатів) на загальну суму 300 крб [5, с. 122]. Фонди класу малювання функціонували в період 1804–1859 рр. і постійно поповнювалися зразками образотворчого мистецтва. Зібрання включало: гравюри, оригінальні літографії з творів Рафаеля, Леонардо да Вінчі, Гвідо Рені та інших майстрів; літографії картин із колекції Ермітажу; репродукції робіт імперських художників В. Шебуєва, О. Єгорова, К. Брюллова; а також етюди та малі скульптурні форми (статуетки). Найвагоміший внесок у розвиток фондів у 1858 р. зробив вихованець Харківського університету І. Бецький, передавши в дар закладу власну колекцію картин італійських майстрів XVI–XVII ст. Після ліквідації художнього класу (1859 р.) це зібрання було інтегровано до фондів Музею витончених мистецтв при університеті.

Першим викладачем малювання за протекцією президента Санкт-Петербурзької Академії наук М. Новосільцева було призначено німецького майстра Я. Матеса (1804–1817 рр.). Педагогічний процес під його керівництвом охоплював навчання студентів технік малюнку та гравіювання. Окрім обов'язкової програми, слухачі мали можливість відвідувати приватні уроки, вартість яких становила 150 крб [20, с. 5]. Упродовж 1804–1809 рр. пейзажний живопис студентам викладав німецький майстер А. Швертфлін. Впродовж тривалого часу (1815–1838 рр.) посаду вчителя малювання та гравіювання обіймав Ф. Репнін. В останні роки функціонування класу викладацьку діяльність здійснювали Б. Клембовський (1839–1844 рр.) та С. Чириков (1844–1859 рр.).

Показовим є факт, що після ліквідації класу малювання ініціатива створення у місті фахової мистецької школи належала саме професорсько-викладацькому складу Харківського університету. Зокрема, значних організаційних зусиль доклали Є. Редін та Ф. Шміт, чия діяльність була спрямована на забезпечення талановитої молоді доступом до якісної профільної освіти. Попри припинення діяльності університетських класів, студенти продовжували вдосконалювати художні навички під керівництвом приватних учителів. Матеріали тогочасної періодики, зокрема газети «Південний край», свідчать про системну організацію студентською молоддю художніх виставок на базі міського музею [1].

Важливе місце в дозвіллі харківського студентства посідала музика. Закупівлю музичних інструментів для профільного класу розпочали ще 1804 р. За свідченням К. Фойгта, у 50-х роках XIX ст. музичний клас був укомплектований 24 інструментами та 122 нотними виданнями (музичними творами). Протягом пів століття за кошти університету було придбано: 12 скрипок, 6 флейт, 4 гобої, 6 кларнетів, 1 віолончель, 1 контрабас, 2 фаги, 2 валторни, 1 фортепіано, 1 рояль, пару литавр, мідні труби та тарілки [5, с. 125–126]. Рішення про закупівлю обладнання зазнало впливу міністра народної освіти О. Шишкова – консерватора та прибічника жорсткої цензури. Через відсутність фахових знань він висловив думку, що гра на духових інструментах шкодить здоров'ю молоді. Натомість міністр рекомендував зосередитися на заняттях фортепіано чи скрипкою [20, с. 19].

Першим викладачем музики в Харківському університеті був І. Вітковський. Навчальні заняття проводилися двічі на тиждень (у середу та суботу)

з 16:00 до 18:00 [28, с. 29]. І. Вітковський поєднував викладацький талант із комерційними здібностями. Він написав видатну ораторію на честь відкриття університету, за яку отримав гонорар у розмірі 200 крб. Водночас викладач був змушений тимчасово залишити посаду через звинувачення в комерційній діяльності: він утримував музичний магазин та організував платні бали в приміщенні університету. Викладачами музики в різні часи були: І. Лозинський (1815–1837 рр.), Я. Зенькевич (1830–1833 рр.), В. Андреев (1837–1842 рр.), Ф. Шульц (1842–1859 рр.). Заняття музикою користувалися значною популярністю серед студентства. Так, у 1825 р. музичний клас відвідувала 31 особа, а в 1828 р. – 49 осіб [20, с. 15–19]. Особливої популярності дисципліна набула в період викладацької діяльності Ф. Шульца. Під керівництвом диригента було організовано виконання ораторій Й. Гайдна, Л. Шпора та Ф. Мендельсона.

Викладацький склад університету організував музичні вечори та концерти, до участі в яких залучали запрошені хорові й оркестрові колективи. Якісно новий етап розвитку музичного мистецтва в Харківському університеті розпочався у 80-х роках ХІХ ст. із заснуванням студентського оркестру та хору.

Думка про заснування студентського оркестру виникла у харківської молоді у 1880 р. [11]. За сприяння викладача Харківського відділення Імператорського російського музичного товариства С. Неметця та фінансової підтримки мецената І. Харитоненка студенти отримали дозвіл університетської адміністрації на проведення в навчальному корпусі музичних вечорів. До участі в цих зібраннях долучалися відомі харківські артисти, які виступали у складі студентського оркестру. Чисельність колективу демонструвала сталу динаміку зростання: якщо 1880 р. він налічував 12 осіб (зокрема 9 студентів), то 1881 р. – 19, а 1882 р. – 30 виконавців [27]. 30 січня 1882 р. в залі Дворянського зібрання відбувся дебютний симфонічний концерт студентського оркестру. Колектив у складі 50 музикантів виконав симфонію Й. Гайдна та увертюру «Егмонт» Л. Бетховена. Попри незначну кількість аудиторії, захід отримав схвальні відгуки слухачів та музичної громадськості [12].

У 1853 р. при Свято-Антоніївській церкві Харківського університету було сформовано студентський хор. Його створенню передувало рішення університетської адміністрації про впровадження з 1854 р. нової навчальної дисципліни – церковного співу. Ініціатором цього нововведення став попечитель Харківського навчального округу

С. Кокошкін, який доручив організувати хор півчих при університетському храмі. Керівником колективу призначили священника І. Волобуєва із встановленням річного окладу в розмірі 171 крб 43 коп. На вивчення дисципліни відводилося чотири години на тиждень [29, с. 24]. Найвідомішими очільниками хору в різні періоди були Литинський (1875–1884 рр.) та І. Туроверов (з 1885 р.). Тривалий час хор належав до провідних вокальних колективів Харкова. Зокрема, з осені 1873 р. його учасником був майбутній видатний театральний діяч М. Синельников. Важливим стимулом для розвитку колективу став привілей від університетської адміністрації – звільнення співаків від плати за навчання. Репертуар хору був різноманітним і, окрім літургійних піснеспівів, містив українські народні пісні. На шпальтах місцевої газети «Південний край» систематично публікували замітки про концертну діяльність хору [13; 14].

Студенти-музиканти брали активну участь у благодійних заходах на користь малозабезпечених колег та пацієнтів лікарень. Зокрема, у січні 1897 р. в оперному театрі відбувся благодійний концерт, збори від якого спрямували до Товариства допомоги нужденним студентам Харківського університету. У заході взяли участь як студенти, так і артисти театральної трупи. Особливу увагу публіки привернув виступ студента Луценка, який виконав на роялі дві композиції [24]. Студенти Харківського університету започаткували традицію проведення благодійних музичних вечорів у шпиталях під час свят. Програма заходів, що зазвичай тривали з 18:00 до 20:00, охоплювала виконання творів «легкого» жанру, а також декламацію байок і поезій [15].

Висновки. Отже, викладання «приємних мистецтв» впродовж ХІХ ст. було невід'ємною складовою університетської освіти, що мала на меті формування гармонійно розвиненого випускника, поєднуючи інтелектуальну підготовку з дворянським етикетом та фізичним гартуванням. Попри факультативний характер цих дисциплін, університетська адміністрація забезпечувала їх викладання професійними майстрами (танцмейстерами, вчителями фехтування), часто іноземного походження, що гарантувало високий рівень підготовки та відповідність європейським стандартам тогочасного дозвілля.

В другій половині ХІХ ст. на зміну «приємним мистецтвам», що мали на меті виховання світського дворянина, прийшов запит на природничі та прикладні знання. На межі ХІХ–ХХ століть у Харківському університеті відбулася

трансформація дозвілля: від поодиноких занять «приємними мистецтвами» студенти перейшли до створення професійних об'єднань, гуртків та спортивних секцій. В цей період Харківський університет виступав головним модератором культурного життя Слобожанщини.

Список літератури:

1. В городском музее открывается вторая студенческая выставка картин, этюдов и рисунков. *Южный край*. 1907. 20 ноября.
2. Временные правила организации студенческих учреждений в высших учебных заведениях ведомства Министерства народного просвещения. *Журнал Министерства народного просвещения*. 1902. Ч. СССXXXIX.
3. Геевский С.Л. Из автобиографии (1813–1862). *Харківський університет XIX – початку XX століття у спогадах його професорів та вихованців: У 2 тт. / Уклад.: Б.П. Зайцев, В.Ю. Іващенко та ін. Х.: Видавництво Сага, 2011. Т. 1. С. 136–156.*
4. Из воспоминаний студента Н. *Харківський університет XIX – початку XX століття у спогадах його професорів та вихованців: У 2 тт. / Уклад.: Б.П. Зайцев, В.Ю. Іващенко та ін. Х.: Видавництво Сага, 2011. Т. 1. С. 99–130.*
5. Историко-статистические записки об Императорском Харьковском университете и его заведениях от основания университета до 1859 года / сост. К. Фойгт. Х., 1859. 170 с.
6. Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805–1905). *Харьковский Императорский университет. Историко-филологический факультет / Под ред. М. Г. Халанского, Д.И. Багалея. Харьков: Типография Адольфа Дарре, 1908. 390 с.*
7. Леваковский Н. Университет пятидесятих годов *Харківський університет XIX – початку XX століття у спогадах його професорів та вихованців: У 2 тт. / Уклад.: Б.П. Зайцев, В.Ю. Іващенко та ін. Х.: Видавництво Сага, 2011. Т. 1. С. 417–438.*
8. Левицька Н. Дозвілля студентів-гуманітаріїв Наддніпрянської України у другій половині XIX – на початку XX ст. *Гілея: Науковий вісник: збірник наукових праць*. К., 2013. Вип. 77. С. 28–33.
9. Любарский И.В. Воспоминания о Харьковском университете. 1850–1855 гг. *Харківський університет XIX – початку XX століття у спогадах його професорів та вихованців: У 2 тт. / Уклад.: Б.П. Зайцев, В.Ю. Іващенко та ін. Х.: Видавництво Сага, 2011. Т. 1. С. 388–408.*
10. Мазуренко Н. Первая харьковская университетская история (Из воспоминаний старого студента) *Харківський університет XIX – початку XX століття у спогадах його професорів та вихованців: У 2 тт. / Уклад.: Б.П. Зайцев, В.Ю. Іващенко та ін. Х.: Видавництво Сага, 2011. Т. 1. С. 439–447.*
11. Местная хроника. *Южный край*. 1880. 23 декабря.
12. Местная хроника. *Южный край*. 1882. 1 февраля.
13. Местная хроника. *Южный край*. 1894. 5 апреля.
14. Местная хроника. *Южный край*. 1895. 18 марта.
15. Музыкально-литературные вечера в военном госпитале. *Южный край*. 1897. 21 февраля.
16. Ничпаевский Л. Воспоминания о Харьковском университете. *Харківський університет XIX – початку XX століття у спогадах його професорів та вихованців: У 2 тт. / Уклад.: Б.П. Зайцев, В.Ю. Іващенко та ін. Х.: Видавництво Сага, 2011. Т. 1. С. 57–89.*
17. Петровский Л. Правила для благородных общественных танцев, изданные учителем танцеванья при Слободско-украинской гимназии Людовиком Петровским. Харьков: Тип. университета, 1825. 145 с.
18. Посохов І. Студентство університетів Російської імперії XIX – початку XX ст.: становлення та еволюція субкультури / Наук. ред. Духопельников В. М. Харків, 2013. 276 с.
19. Приходько Г.І. Діяльність студентських спортивних гуртків і товариств вищих освітніх закладів України на початку XX ст. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти*. 2012. №34/35. С. 311–315.
20. Редин Е. К. Преподавание искусств в Императорском Харьковском университете: к истории Император. Харьк. ун.та (1805–1905). Харьков : Тип. и лит. М. Зильберберга и С-вья, 1905. 35 с.
21. Соколова Н., Попова Б. Спортивне життя в Харківському університеті (1804–1917 рр.). *Фізична активність, здоров'я і спорт*. 2016. № 2. С. 11–17.
22. Спортивно-гимнастический кружок при Харьковском университете. *Красота и сила*. 1913. №6.
23. Студенческая выставка. *Южный край*. 1907. 8 декабря.
24. Студенческий вечер. *Южный край*. 1897. 19 января.
25. Университетский Устав 5 ноября 1804 года. Общий Устав Императорских Российский Университетов, [высочайше утвержденный] июля 26-го 1835 года. *Соловьев И.М. Русские университеты в их уставах и воспоминаниях современников*. Вып. 1. Университеты до эпохи шестидесятих годов /

Общество распространения технических знаний, Историческая комиссия Учебного отдела. С.-Петербург: Книгоиздательство типо-литографии «Энергия», 1914. С. 37–46.

26. Устав Императорского Харьковского университета. *Периодическое сочинение об успехах народного просвещения*. Санкт-Петербург: Имп. Акад. наук, 1805. № 10. С. 225–290.

27. Харьков. *Южный край*. 1882. 18 января.

28. Харьковский Императорский университет. Обзор преподавания предметов, кои от 17 августа 1808 года по 30 июня 1809 года в Императорском Харьковском университете имеют быть преподаваемы. Харьков: В Университетской типографии, 1808. 30 с.

29. Харьковский Императорский университет. Обзор преподавания предметов в Императорском Харьковском университете на 1855–1856 учебный год. Харьков: В Университетской типографии, 1855. 28 с.

Sokolova N.D., Oleksyn I.Ya. TEACHING "FINE ARTS" AT KHARKIV UNIVERSITY (1804–1917)

The article examines the genesis and evolution of the teaching system of "pleasant arts" at Kharkiv University from the moment of its foundation to the beginning of the 20th century. Artistic disciplines (music, choreography, drawing) and physical exercises (fencing, horse riding, gymnastics) are analyzed as components of a holistic model of aesthetic education of the intellectual elite. It is proved that the education system at Kharkiv University in the first half of the 19th century had an elitist character. The statutory documents of the institution provided for the teaching of artistic disciplines as mandatory or optional elements of the training of a future civil servant. It was found out that the practical meaning of "pleasant arts" was not only in the aestheticization of everyday life, but also in the socialization of students and the acquisition of applied skills necessary for future public service. Mastery of swordsmanship and horsemanship was seen as an element of preparation for a military or diplomatic career, while dancing and music provided skills for representation in the higher world. In addition, these disciplines contributed to the strengthening of corporate unity and the formation of a specific university identity

Attention is paid to the transformational processes of the 1860s, when, under the influence of state-wide reforms, there was a departure from the aristocratic nature of education towards its democratization and professionalization. It was determined that at this time the state system of physical education was transformed into an organized sports movement. On the initiative of student youth, a sports and gymnastics club was created, which contributed to the democratization of physical culture, making sports accessible to a wide range of students, not only to the noble elite. The social and charitable mission of student choirs and orchestras is revealed on the basis of the analysis of periodicals of that time, in particular the newspaper "Southern Region". It has been proven that the university traditions of "nice arts" became the foundation for the formation of the professional artistic environment of Kharkiv.

Keywords: Kharkiv University, student, art, sport, music, drawing, fencing, horse riding, dancing, gymnastics.

Дата першого надходження статті до видання: 02.02.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 26.02.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 01.05.2026